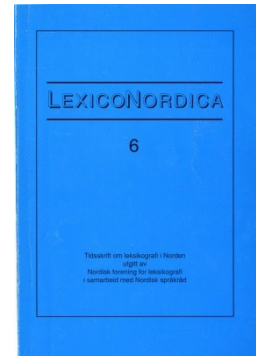

LexicoNordica

Titel: Løernerordbøger for indvandrere og andet godtfolk
Forfatter: Sven Tarp
Kilde: LexicoNordica 6, 1999, s. 107-132
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Sven Tarp

Lørnerordbøger for indvandrere og andet godfolk

The paper argues that within a lexicographical typology dictionaries for immigrants must be considered a variant of learners' dictionaries. It calls for the development of a general theory of learners dictionaries on the basis of Scerbas warning against mixed bilingualism and including the modern theory of dictionaries functions. On this basis, the paper discuss the basic functions of learners dictionaries and presents a preliminary concept of a Danish learners' dictionary.

1. Begrebet indvandrerordbog

Begrebet indvandrerordbog har vundet indpas i leksikografien. Adskillige ordbøger i Danmark og de øvrige nordiske lande har i dag titler, hvor ordet indvandrerordbog indgår. Det er sandsynligvis sket mere eller mindre spontant, når leksikografer har stillet sig den opgave at udarbejde ordbøger, som er specielt rettet mod den store gruppe mennesker, som i de seneste årtier er kommet til Norden som indvandrere eller flygtninge. Der har derimod næppe været de store teoretiske eller metaleksikografiske overvejelser bag anvendelsen af dette ord.

Spørgsmålet er imidlertid, om der overhovedet tilkommer indvandrerordbøger en selvstændig plads i en leksikografisk typologi. Her findes der allerede en ordbogstype, som henvender sig til brugere, som er i gang med at tilegne sig et fremmedsprog, nemlig den såkaldte lørnerordbog (på engelsk: *learner's dictionary*). Den eneste forskel på indvandrere og lørnere i almindelighed er, at førstnævnte altid bor i det land, hvis sprog de forsøger at tilegne sig, mens lørnere også kan opholde sig uden for dette land. De behov, som brugerne af en ordbog har, vil derfor i almindelighed være fuldstændig de samme. Eller udtrykt på en anden måde: ordbøger til indvandrere og andre lørnere må nødvendigvis have de samme leksikografiske funktioner.

Den eneste større forskel, som man umiddelbart kan få øje på, er, at indvandrere som en del af deres integrationsproces vil have et særligt behov for at få en række konkrete kulturspecifikke forhold forklaret, herunder navnet på en række offentlige myndigheder og forordninger, som de kommer i berøring med i deres nye land. Dette vil først og fremmest have indflydelse på lemmaselektionen og i et vist omfang også på eventuelle forklaringer til lemmaet. En almindelig lørner vil problemløst kunne anvende en indvandrerordbog til at få

opfyldt sine behov. Den vil højst indeholde nogle overflødige angivelser, som fylder op uden at gøre den store skade. En indvandrer vil derimod i en almindelig lærerordbog savne de nævnte lemmata og oplysninger, hvad der dog nemt kunne rådes bod på, f.eks. ved hjælp af et lille hæfte med disse oplysninger.

Forskellene mellem almindelige lærerordbøger og indvandrerordbøger er således af sekundær art. Med hensyn til deres primære funktioner er der derimod ingen forskel på disse ordbøger. I en typologi, der bygger på ordbøgernes funktioner, vil det derfor være mest korrekt helt at afskaffe begrebet indvandrerordbog eller i bedste fald at medtage denne ordbogstype som en underart af lærerordbogen.

I det praktiske liv vil det dog være halsløs gerning og udtryk for en uhørt grad af intellektuelt hovmod, hvis metaleksikografien bildte sig ind, at den med en teoretisk bandbulle kunne slette indvandrerordbogen fra det danske og de øvrige nordiske sprog. Der er ingen tvivl om, at ordet har bidt sig fast og er kommet for at blive. Det må den teoretiske leksikografi lære at affinde sig med. Men det ville være opportuniste, hvis den af den grund undlod at gøre sig de nødvendige teoretiske overvejelser om indvandrerordbogen som en særlig form for lærerordbog. Og det ville i samme grad være udtryk for opportuniste eller ladhed, hvis metaleksikografien slog sig til tåls med at konstatere det iøjnefaldende slægtskab mellem de to typer ordbøger. Den store opgave, som stiller sig, er at afdække, hvad der overhovedet gemmer sig bag begrebet lærerordbog, hvilke leksikografiske funktioner de har eller burde have, hvilke brugerkrav der må stilles til dem osv.

Denne artikel vil derfor ikke snævert fokusere på indvandrerordbøger, men vil tværtimod forsøge at kaste et kritisk blik på lærerordbøger i bredeste forstand.

2. Kritik af eksisterende ordbøger

Det kan være vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at foretage en kritisk undersøgelse af en bestemt genstand, hvis man ikke forud har en afklaret teori til at begrunde denne kritik i. En sådan teori findes ikke – eller er i hvert fald ikke forfatteren af denne artikel bekendt. Alligevel kan det være interessant at se på praksis i eksisterende indvandrerordbøger (lærerordbøger). Man kan i det mindste til at begynde med efterprøve, om helt elementære leksikografiske principper er anvendt i de pågældende ordbøger.

De undersøgte ordbøger har været tilfældigt udvalgt og er således ikke i sig selv repræsentative for standarden i eksisterende ordbøger. Men det må alligevel påpeges, at det bestemt ikke har været hensigten

at finde de ringeste eksemplarer frem for at jorde dem. Det er snarere det modsatte, som har været tilfældet. Alligevel må man konstatere, at indvandrerordbøger i dag ikke er noget at råbe hurra for – i hvert fald ikke, hvis man skal bedømme dem efter almindeligt accepterede leksikografiske kriterier. Spørgsmålet er imidlertid, om man alene kan tillade sig at gøre dette. Ofte er der ingen eller kun ringe økonomi i at lave en indvandrerordbog, som i sagens natur for det meste henvender sig til en relativt begrænset kreds af personer. I langt de fleste tilfælde er det ikke metaleksikografiske overvejelser, som har drevet værket, men derimod ønsket om at dække et stort behov hos de pågældende mennesker, som i forvejen har deres problemer at slås med. Mange gange er det sproglærere, indvandrere selv eller andre idealistisk indstillede personer, som gemmer sig bag forfatternavnene. De har hermed ydet en uhyre prisværdig indsats, og den bør man bestemt ikke ringeagte. I almindelighed kan man da også sige, at ordbøgerne trods deres åbenlyse leksikografiske mangler er bedre end ingen ordbøger.

Med disse respektfulde ord mener forfatteren af denne artikel at have ryggen fri til at svinge den leksikografiske slagterkniv. For ikke at trække pinen i langdrag anvendes den her kun til at dissekere en enkelt af den nævnte type ordbøger, bag hvilke der gemmer sig indvandrere eller sproglærere, om hvem man må formode, at deres leksikografiske uddannelse er begrænset. Dette offer, som på flere måde er repræsentativt for andre tilsvarende ordbøger, er *Persisk-dansk ordbog*, som ifølge forordet "er udgivet med henblik på herboende persisk (farsi) talende iranere, som en hjælp og en støtte i deres dagligdag i Danmark".

سوسن	subst. lilje	-n, -r, -rne, åkande	-n, -r, -rne, kakerlak
		-ken, -ker, -kerne	
سوسیس	subst. wienerpølse	-n, -r, -rne	
سوء ظن	subst. mistanke	-n, -r, -rne	
سوق الجیشی	adj. strategisk		
سوء قصد	subst. mordforsøg	-et, -, -ene	
سوگند	subst. ed	-en, -er, -erne	
سوگند خوردن	vb. sværge	-r, -de, -t,	
سوگند دادن	vb. aflægge ed		
سوگواری	subst. sorg	-en, -er, -erne	

Eksempel 1: Artikler fra "Persisk-dansk ordbog"

Indvandrerordbøger findes – ligesom andre almensproglige ordbøger – i begge sprogretninger. Tager de – med henblik på indvandrere i Danmark – udgangspunkt i dansk, er de givetvis udarbejdet med det formål at hjælpe indvandrene til at forstå danske skriftlige og mundt-

lige tekster. Går de i den anden sprogretning, har hovedtanken givetvis været at sætte indvandrere i stand til at udtrykke sig på dansk. Ovenstående ordbog er et eksempel på sidstnævnte.

For at tage rosen først, så udmærker denne ordbog sig i forhold til andre lignende indvandrerordbøger ved at give udførlige oplysninger om bøjning af substantiver og verber. Men den er samtidig fuld af problemer.

For det første er der kun i uhyre få tilfælde anført betydningsmarkeringer. Det gør det komplet umuligt for ordbogsbrugeren at vælge det rigtige ord, når der gives flere valgmuligheder som i tilfældet med *lilje*, *åkande* og *kakerlak*, som jo nok må siges at være temmeligt forskellige ting. Denne mangel gør det også umuligt at påpege og reddegøre for de betydningsforskelle, som bunder i kulturforskelle mellem Danmark og Iran. Det er således tvivlsomt, om en iraner, der beder om en wienerpølse, vil få helt det samme produkt, som han plejer at sætte tænderne i hjemme i Iran.

For det andet giver *Persisk-dansk ordbog* kun meget sparsomme oplysninger om sprogbrug, som ikke desto mindre er afgørende, for at indvandreren kan anvende de danske ord i en korrekt sammenhæng. For eksempel indgår *mistanke* meget hyppigt i kollokationer som "have mistanke til nogen" og "rette mistanken mod nogen". Det ville bestemt have været på sin plads at inkludere sådanne kollokationer i ordbogen. I den forbindelse ville det også være formålstjenligt at anføre bøjningsangivelser til i det mindste nogle af kollokationerne, f.eks. ved *aflægge ed*, som i datid bøjes uregelmæssigt: "aflagde ed".

Persisk-dansk ordbog er symptomatisk for mange indvandrerordbøger, som er produceret af indvandrere eller indvandrerlærere uden egentlig leksikografisk baggrund. På mange måder ligger den faktisk i den bedre ende, da det uden den store Sherlock Holmes-indsats tilmed er muligt at finde en række eksempler på ordbøger, som udelukkende indeholder lemmata, ordklasseangivelser og ækvivalenter. Der er derfor ingen grund til at udpinde de problemer, som rejser sig med disse ordbøger. I stedet vil det være på sin plads at gå over til en anden type lærerordbøger, hvor folk med leksikografisk viden har forsøgt at tackle problemerne på en nogen anden måde.

Et eksempel herpå er *Dansk grundordbog*, som også bærer en engelsk titel: *Basic Dictionary of Danish*. Denne ordbog indeholder 3.000 danske lemmata og henvender sig ifølge forordet "til enhver, der vil lære dansk i Danmark og i udlandet", altså en typisk lærerordbog, som ikke kun henvender sig til indvandrere. Ordbogen indeholder ud over ordlisten en kort dansk grammatik samt et kapitel, hvor ordene er ordnet efter begreber og situationer. Endelig reklamerer ordbogen i såvel forord som bagsidetekst med et engelsk-dansk indeks, hvor det danske lemma kan findes via et engelsk ord. Et sådant indeks kan selv-

sagt være temmeligt nyttigt og samtidig interessant at studere for en metaleksikograf. Problemet er dog, at man leder forgæves efter det, da det af uransagelige grunde er gledet ud af ordbogen.

Ideen med en selvstændig ordbogsgrammatik er naturligvis god. Det samme er kapitlet, hvor ordene ordnes efter begreber og de situationer, de bruges i. Det er dog problematisk, at der overhovedet ikke er nogen henvisninger mellem den egentlige ordliste og dette kapitel, hvad der ellers kunne have været nyttigt nok. Artiklerne i selve ordlisten indeholder lemmata, udtale, ordklasse, bøjningsformer og disses udtale samt det tilsvarende engelske ord:

nikke ['negə], verb.
 -r ['negə],
 -de ['negəðə],
 har/er -t ['negəð] = nod
nitten ['nɛdən], num. = nineteen
nogen ['no:ən], pron. =
 somebody
nogensinde ['no:ən'sɛnə], adv. =
 ever

Eksempel 2: Artikler fra "Dansk grundordbog"

Disse ordbogsartikler rejser en lang række problemer. Det første er udtaleangivelserne. Udtalen af skrevne danske ord volder som bekendt ikke alene udlændinge, men også danske skolebørn store vanskeligheder. Det er derfor prisværdigt, at man har forsøgt at råde bod på dette med de udførlige angivelser. Spørgsmålet er dog, om de ikke gør mere skade end gavn. Umiddelbart virker de som det rene volapyk, og man skal nok være en temmelig flittig bruger af brugsvejledningen, hvis man overhovedet skal gøre sig håb om at få de rigtige lyde ud af disse hieroglyffer. De fleste brugere vil nok være på herrens mark.

Et større problem er det, at udtaleangivelserne tager plads fra andre typer angivelser, som ville have været uhyre nyttige. Det gælder først og fremmest angivelser med henblik på sprogbrug. Ordbogen skal ifølge ovenstående citat fra forordet blandt andet kunne benyttes ved sprogproduktion, som jo er en del af processen ved at lære dansk. Men man får f.eks. ikke at vide, at man på dansk hyppigt siger "ikke nogen" og "aldrig nogensinde", hvor man på engelsk siger "nobody" og "never". Og det må siges at være noget af en mangel.

Ideen med at lave en lørnerordbog med et basisordforråd på 3.000 ord og et indeks (hvis det var der) fra engelsk eller brugernes øvrige modersmål er principielt set god. Det lægger op til, at lørneren, som må formodes at være en nybegynder, helt fra starten tager udgangspunkt i det danske sprog og ikke i sit eget. Men ideen skæmmes af den

gerrige måde, som oplysningerne serveres på i de enkelte ordbogsartikler. Der må mere kød på benet, hvis indvandrere og andre lørnere skal være godt hjulpet.

Et forsøg herpå er de svenske *Lexin-ordbøger*, som nu også er ved at få deres aflæggere på de øvrige nordiske sprog. Udgangspunktet for de svenske ordbøger er en monolingval ordbog med 28.500 svenske ord. Den har så senere fået en bilingval dimension, idet der er udsendt og planlægges udsendt en række ordbøger, hvor svensk indgår sammen med de vigtigste indvandrersprog i Sverige. Men udgangspunktet er og bliver den monolingvale udgave, der har status som en slags stamordbog.

Denne ide er genial. Man udarbejder først en monolingval ordbog, hvor man detaljeret beskriver det svenske sprog. Dernæst genbruger man dette materiale, når det bilingvale afkom sættes i verden. Hermed sparer man kostbar arbejdskraft og gør det muligt at udarbejde ordbøger af høj kvalitet også for relativt "små" indvandrersprog, hvor det ellers ville betyde et uoverskueligt økonomisk udlæg at skabe sådanne værker.

Den monolingvale svenske Lexin-ordbog består af to dele: en ordliste og en række billedtavler, hvor ordene indgår i en begrebsmæssig sammenhæng. Der er tilmed – i modsætning til *Dansk grundordbog* – henvisninger mellem de to dele. Hermed kan man hurtigt gå fra det enkelte ord til en række begrebsmæssigt beslægtede ord, hvad der kan være yderst relevant ved sprogindlæring og produktion. På samme måde kan man med udgangspunkt i de ord, som optræder i billedtavlerne, slå op i ordlisten og her få nyttige udtalemæssige, fleksionsmorfologiske og syntaktiske oplysninger om de pågældende ord. Alt sammen uhyre nyttigt og fortjenstfuldt.

De enkelte ordbogsartikler er også uhyre interessante. Der er en række nyttige oplysninger, som man ikke er forvænt med i den slags ordbøger. Artiklen starter med et lemma, hvortil der umiddelbart er knyttet en udtaleangivelse, som bygger på en lydssystem, som er noget mere gennemskueligt end *Dansk grundordbog*. Herefter vises ordets bøjningsformer i deres fulde udskrift, dog uden udtaleangivelse, hvad der så afgjort er en mangel. Efter bøjningsformerne dukker ordklassen op noget diskret og hengemt.

Herefter bringes der på en ny linje en forklaring af ordet, ofte kun ved hjælp af synonymmer. Man kan diskutere, om disse forklaringer ikke er for ordknappe for en lørner. I hvert fald er de undertiden noget indforståede. For eksempel forklares internationalismen *diktator* med *envåldshärskare*, som må siges at være et meget nordisk udtryk, som sikkert kun øger forvirringen hos de fleste brugere. Forklaringer i lørnerordbøger – og især for begyndere – må nødvendigvis være så simple som overhovedet muligt. Til *Lexins* fordel må man dog sige, at

henvisningerne (hvor de findes) til billedtavlerne bag i ordbogen letter forståelsen. Når man f.eks. under lemmaet *råtta* får forklaringen "en gnagare av släktet Murido", så er der næppe mange brugere, der føler sig meget klogere. Men følger brugerne henvisningen til billedtavlen, går der sikkert en prås op for de fleste mennesker, ikke mindst hvis de kommer fra den tredje verden, hvor denne lille pestspreader er mere synlig end på vore breddegrader.

Lexin udmærker sig ved at give rimeligt fyldige informationer om sætningsbygning. Det sker på to planer: et abstrakt og et konkret. Lad os tage lemmaet *beordrar*:

beordrar [be:rdrar] *beordrade beordrat*
beordra(!) verb
 ge order om, befalla
 <A beordrar B att + INF; A beordrar x>
 Δ *beordrad övertid*

Eksempel 3: Artikel fra "Lexin"

I den spidse parentes får man i abstrakt form lemmaets syntaktiske kombinationsmuligheder. Man kan dog stille spørgsmålstejn ved, om formen ikke er for abstrakt og uigennemskuelig for mange blandt den tilsigtede brugergruppe. Under alle omstændigheder ville det have hjulpet gevaldigt, hvis de nævnte kombinationsmuligheder var blevet anskueliggjort i konkret form. Det sker undertiden, men ikke altid. Eftersom mennesker er forskellige og nogle har lettere ved at tænke abstrakt end andre, burde det være et krav til en lærerordbog, at alle de relevante kombinationsmuligheder vises både abstrakt og konkret. Det gælder især i ordbøger til indvandrere, hvoraf mange har en ringe boglig uddannelse bag sig og derfor tit ikke er vant til at tænke abstrakt – især ikke i forhold til sprogets kategorier.

mun [mun:] *munnen munnar* subst
 läppar och håligheten innanför dem :☞2:5
 Δ *kyssa någon på munnen*
 Δ *tala med mat i munnen*
 ∇ *Håll mun!* (=var tyst!)
 ∇ *dra på munnen* (=småle)
 ∇ *ta brödet ur munnen på någon* (=ta ifrån någon möjligheten att försörja sig)
 ∇ *prata i munnen på varandra* (=ideligen avbryta varandra)
 Δ *mun|håla -n*
 Δ *mun|sår -et*

Eksempel 4: Artikel fra "Lexin"

Efter de abstrakte angivelser om syntaktiske egenskaber følger eksempler på konkret sprogbrug. Det drejer sig om kollokationer, idiomer, orddannelse (komposita) og beslægtede ord (f.eks. anføres substantivet *diktning* under verbet *diktar*). Disse oplysninger er også yderst nyttige for en lærer, som skal lære at se og anvende ordene i deres rette sammenhæng. Men de er måske noget karrige. For eksempel ville det i mange tilfælde have været ønskeligt med flere kollokationer. Det er også besynderligt, at der bruges samme leksikografiske tegn (trekant med spidsen opad) for kollokationer, komposita og beslægtede ord, mens idiomerne bæres med en trekant på hovedet.

Alt i alt kan man sige, at *Lexin* er et stort skridt på rette vej mod konciperingen af brugervenlige indvandrerordbøger (lærnerordbøger), men at den smukke ide i et vist omfang bliver hæmmet i sin udfoldelse af en række u hensigtsmæssige leksikografiske beslutninger. Det spørgsmål, man må stille sig, er, hvad *Lexin* egentligt skal bruges til? Eller mere præcist: Hvilken eller hvilke ordbogsfunktioner skal den varetage?

Af forordet fremgår det, at "Lexin-serien är ett antal lexikon speciellt framtagna för invandrarundervisningens behov. Lexikonen ger det ordförråd som behövs i den grundläggande undervisningen mot målet aktiv tvåspråkighet."

Det bliver man ikke meget klogere af. Er det med henblik på reception eller produktion af svensk eller begge dele? Havde det været reception, kunne man have forventet mere udførlige og lettere forståelige forklaringer af de svenske lemmata. Og ved produktion ville flere kollokationer og måske også eksempler på orddannelse være tiltrængt. Ordbogen virker på denne måde, som om den sætter sig mellem flere stole uden selv at være bevidst, hvad den vil. Med mindre det da er noget helt tredje, som den dog heller ikke er meget meddelsom om.

For at afslutte gennemgangen af eksisterende ordbøger må Norden forbigående vige pladsen for det hedengangne DDR. I de tidligere socialistiske lande i Østeuropa udviklede der sig i et vist omfang andre traditioner med hensyn til sprogindlæring, hvad der også gav sig udslag i en anden praksis i en række ordbøger. Der findes et stort antal eksempler på ordbøger beregnet til sprogindlæring. Nedenstående artikel er fra en af disse, nemlig *Grundwortschatz der deutschen Sprache* fra 1983.

Fuß, der, -es, Füße: 1. *unterster Teil des*

Beines (siehe Bild). — Ein schlanker, schmaler, breiter Fuß. Große, kleine Füße. — Mir schmerzt der Fuß. Wir gingen zu

Fuß nach Hause (ohne Verkehrsmittel zu benutzen). + auf eigenen Füßen stehen (selbständig sein). + jmdn. auf freien Fuß setzen (aus der Gefangenschaft entlassen). 2. *Teil, auf dem ein Gegenstand steht*. — Der Tisch hat vier Füße. Wir standen am Fuße des Berges (unten am Berg).

Eksempel 5: Artikel fra "Grundwortschatz der deutschen Sprache"

Ordbogen, der helt klart er beregnet på begyndere, er ligesom *Dansk grundordbog* på ca. 3.000 lemmata. Mange, men dog ikke alle disse lemmata, er ud over en enkel forklaring illustreret med en tegning. I modsætning til praksis i *Lexin* bringes denne direkte i ordbogsartiklen, hvad der i høj grad letter forståelsen og nedsætter søgetiden. Herefter følger typiske kollokationer samt idiommer, som også i dette tilfælde er forklaret. I forhold til *Lexin* indeholder den flere eksempler på sprogbrug, om end disse kun anføres i deres konkrete form. Derudover angiver den (implicit eller eksplicit) ordklasse, fleksion samt brug af kasus. Derimod medtager den ikke udtaleangivelser, som er knap så vigtige på tysk, når man en gang har lært udtalereglerne.

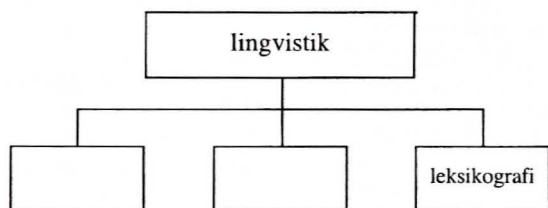
Alt i alt får læreren på få linjer en række nyttige oplysninger, som mere eller mindre svarer til det, som man har brug for på absolut begynderniveau. Men så heller ikke mere. For eksempel får man under verber som *sagen* og *beschließen* hverken eksplicit eller implicit at vide, at de hyppigt forbinder sig med *dass*-sætning, og det må da siges at være en konstruktion, som nybegynderen hurtigt får brug for.

Opsamlende kan man sige, at der i eksisterende lærer- og indvandrerordbøger er en lang række gode facetter, som der trygt kan brygges videre på, men at ingen af dem fuldt ud formår at give brugeren de oplysninger, som egentligt burde forventes i en ordbog af denne type. Men måske har dette noget at gøre med et mere dybtliggende spørgsmål, nemlig selve opfattelsen af, hvad leksikografi er.

3. Leksikografi som selvstændig videnskab

Et af de mere grundliggende problemer i eksisterende lærerordbøger er givetvis selve opfattelsen af disciplinen leksikografi. Det er en kendsgerning, at leksikografi i mange akademiske kredse stadig betrag-

tes som en underdisciplin af lingvistikken på linje med en række andre underordnede discipliner. Dette kan illustreres på følgende måde:

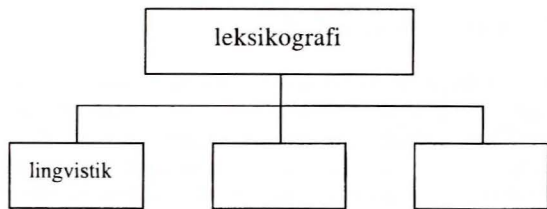

Figur 1. Leksikografi som lingvistisk underdisciplin

Denne opfattelse kan forklares historisk. Mange ordbøger er gennem tiden blevet udarbejdet af folk med en lingvistisk uddannelse bag sig. Det er ofte disse mennesker, som senere har beskæftiget sig med teoretisk leksikografi. Da de således selv har bevæget sig fra lingvistikken til leksikografien og ikke omvendt, har det været helt naturligt for dem at betragte sidstnævnte som en underdisciplin af førstnævnte. Men det bliver opfattelsen ikke mindre bornert af.

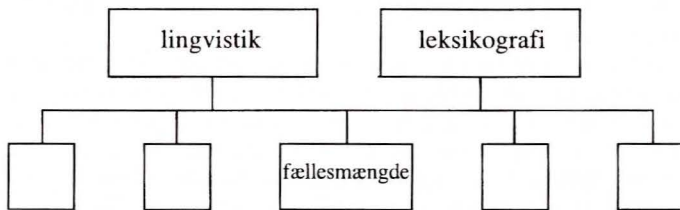
I virkeligheden findes der mange eksempler på ordbøger, hvor lingvistikken stort set ikke har spillet nogen rolle. Det gælder f.eks. i mange encyklopædier og fagordbøger, som ikke har haft en decideret sproglig funktion. For at producere disse ordbøger kræves der imidlertid faglig viden på andre områder. For eksempel kræver udarbejdelse af et musikleksikon viden om musik, en geologisk ordbog viden om geologi osv. Derimod vil kendskab til sprogvidenskaben ofte være helt underordnet i slige ordbøger. Man kunne derfor med lige så stor ret hævde, at leksikografien er en underdisciplin af musikvidenskab, geologi osv. Hermed ville man kunne starte en større verdenskrig mellem alle tænkelige videnskabsgrene om leksikografiens tilhørsforhold, hvad der ikke ville føre til andet end gensidig udmarvelse og almindelig latterliggørelse.

På dette som på så mange andre områder har fredsfolk dog heldigvis fat i den lange ende. Den videnskabelige kendsgerning er nemlig, at leksikografien kun indbefatter en mindre del af lingvistikken, musikvidenskaben, geologien osv. Og samtidig indeholder den en række særlige underdiscipliner, som er helt dens egne, først og fremmest brugeranalysen og funktionslæren, som har en helt central placering i leksikografien. Det eneste rigtige er derfor at betragte leksikografien som en selvstændig videnskabsgren, der har sit helt eget genstandsområde, nemlig ordbøger (i modsætning til lingvistikken, som er sproget osv.), og som består af en række underdiscipliner, hvoraf lingvistikken blot er en blandt mange (se figur 2).

Figur 2. Lingvistik som leksikografisk underdisciplin

Leksikografien, som i selve sit udgangspunkt er tværfaglig, er imidlertid ikke så bornert, at den betragter lingvistik, musikvidenskab, geologi osv. som underordnede discipliner. Som nævnt omfatter den kun dele af disse discipliner. Den betragter derfor alle disse discipliner som selvstændige videnskabsgrene, som dog ikke er adskilt af nogen hermetisk mur, men som tværtimod rummer en vis fællesmængde. (Se figur 3.)

Figur 3. Lingvistik og leksikografi som selvstændige discipliner med en vis fællesmængde

Man kunne indvende, at alt dette er en akademisk diskussion, som hører hjemme på parnasset. Intet kunne være mere fejlagtigt. De forskellige opfattelser af leksikografiens placering i forhold til lingvistikken og andre discipliner får nemlig store konsekvenser for det praktiske ordbogsarbejde. Hvis man f.eks. mener, at leksikografien er underordnet lingvistikken, er man tilbøjelig til at bruge lingvistiske metoder og udtryksmåder i ordbogsarbejdet. Hermed overser man det, der er kernen i leksikografien, og det går meget nemt ud over ordbogens kvalitet, fremfor alt dens anvendelighed og brugervenlighed. Dette kan givetvis forklare mange af de problemer, som findes i eksisterende indvandrer- og lørnerordbøger.

4. Lærnerordbogens funktioner (1)

For at udvikle lærnerordbøger af høj kvalitet er det nødvendigt at have en teori for denne ordbogstype. Selv om der i dag findes en voksende teoretisk litteratur om lærnerordbøger, kan man ikke hævde, at en sådan teori allerede findes. Et af problemerne er netop, at en stor del af forfatterne til denne litteratur betragter leksikografien som en del af lingvistikken. Dermed er de ikke i stand til at udvikle en egentlig teori for lærnerordbøger, som bygger på leksikografien som selvstændig disciplin, hvad der dog ikke udelukker, at de bidrager med mange værdifulde overvejelser.

For at udvikle en teori for lærnerordbøger er det nødvendigt at sætte brugeren af disse ordbøger i centrum og i den forbindelse undersøge hans/hendes behov. (Ordbøger er jo først og fremmest brugsgenstande, der på linje med andre brugsgenstande produceres med henblik på at tilfredsstille bestemte menneskelige behov.) Når det er sket, kan ordbogens funktioner præciseres. Det følgende er ikke et forsøg på at udvikle en sådan teori, hvad der kræver langt mere plads. Det er udelukkende et forsøg på at skitsere for de nødvendige præmisser for en sådan teori.

En teori for lærnerordbøger må bygge på den moderne funktionslære. Problemet er imidlertid, at de funktioner, som denne lære normalt arbejder med, endnu ikke er tilstrækkeligt præcist formuleret i forhold til de funktioner, som en lærnerordbog må indbefatte. Den moderne funktionslære deler leksikografiske funktioner op i kommunikations- og vidensorienterede funktioner (se Tarp 1998). Førstnævntes opgave er:

- at bistå ved produktion og reception af tekster på modersmål
- at bistå ved produktion og reception af tekster på fremmedsprog
- at bistå ved oversættelse af tekster til og fra fremmedsprog.

De vidensorienterede funktioners opgave er omvendt:

- at give oplysninger om sagen (faget, verden osv.)
- at give oplysninger om sproget (f.eks. ved indlæring af fremmedsprog).

De funktioner, som en lærnerordbog må have, ligger givetvis inden for ovennævnte funktioner. Men spørgsmålet er, hvilke kommunikative funktioner det drejer sig om? Og hvad det helt præcist er for oplysninger om sproget, som er påkrævet i forbindelse med indlæring af fremmedsprog? For at besvare disse spørgsmål er det passende at gå

tilbage til den russiske leksikograf Scerba, som er inspirationskilden til den moderne funktionslære.

5. Tilbage til Scerba

I sin artikel *Forsøg på en almen leksikografisk teori* foreslog Scerba i 1940, at man for et vilkårligt sprogpar udarbejdede fire ordbøger:

Für jedes Sprachenpar sind vier Wörterbücher erforderlich – unbedingt zwei erklärende fremdsprachige Wörterbücher mit Erläuterungen in der Muttersprache des Benutzers des betreffenden Wörterbuchs, sowie in Abhängigkeit von den tatsächlichen Erfordernissen zwei Wörterbücher spezieller Art (im obigen Sinne) für die Übersetzung aus der Muttersprache in die Fremdsprache. (Scerba 1940)

Scerbas forslag tager med andre ord sit udgangspunkt i ordbogsbrugerens modersmål og omfatter for et vilkårligt sprogpar L_a - L_b følgende fire ordbøger for brugere med henholdsvis L_a og L_b som modersmål:

for L_a -brugere

- forklarende L_b - L_a ordbog, hvor L_b forklares på L_a
- L_a - L_b oversættelseordbog af særlig art

for L_b -brugere

- forklarende L_a - L_b ordbog, hvor L_a forklares på L_b
- L_b - L_a oversættelseordbog af særlig art.

Scerba havde ved udarbejdelsen af sine ordbogskoncepter fremfor alt et pædagogisk sigte med henblik på indlæring af fremmedsprog, hvor han lagde stor vægt på, at man lærte sig et fremmedsprog ved at vænne sig til at tænke på det og derigennem tilegne sig dets system (= leksik og grammatik) og ikke ved at tage udgangspunkt i sit eget sprog. Den kontrastive metode havde derfor en meget lav stjerne i Scerbas fremmedsprogpædagogik, fordi den på længere sigt bidrog til "a mixed bilingualism due to numerous transfers from L_1 " og derfor "only goes for L_2 learning at the beginner's level" (se Mikkelsen 1992).

Den traditionelle ækvivalent- eller oversættelsesordbog var for Scerba et *malum necessarium*, som man måtte leve med, indtil andre og bedre ordbøger var konciperet. Scerba kom selv med forslag til sådanne ordbøger. Ideen med hans forklarende ordbog er, at man ved hjælp af forklaringer på sit eget modersmål tilegner sig betydningen af fremmedsprogets ordforråd. Hertil er ækvivalenter normalt ikke tilstrækkelige, da de ofte ikke gengiver denne betydning i hele dens bredde og dybde. Scerba tillader dog ækvivalenter i alle de tilfælde,

"in denen dies die Erklärung vereinfacht und überhaupt nicht der erschöpfenden Kenntnisnahme der wahren Natur des Fremdworts schadet." (Scerba 1940).

Som nævnt fokuserer Scerba ikke i første omgang på oversættelse, men på fremmedsprogsindlæring. For Scerba synes egentlig oversættelse at være en kreativ aktivitet, som generelt bør ske uden brug af ordbøger. Forekommer den alligevel i andre tilfælde, betragter han den som en slags nødsituation, hvor oversættelsesordbøger derimod kan have en vis nytte. Scerbass hovedtanke er, at har man først forstået en tekst, kan man også oversætte den og finde de passende ækvivalenter:

Jeder, der ein Buch verstanden hat, wird, wenn er eine Übersetzung braucht, selbst die dazu nötigen Wörter auswählen können. (Scerba 1940)

Med hensyn til oversættelse til fremmedsproget må man ifølge Scerba principielt tage udgangspunkt i fremmedsproget, men da han samtidig erkender, at dette forudsætter et temmeligt højt niveau på dette sprog, opstiller han (faktisk i modstrid med sin egen pædagogiske metode) en række principper for en særlig type L₁>L₂ ordbog for L₁-brugere på begynderplan, der sætter disse i stand til at oversætte "*nicht-künstlerische Texte ohne grobe Fehler in eine Fremdsprache*", idet formålet med denne ordbog ikke alene er at gøre sig forståelig på fremmedsproget, "*sondern auch nicht lächerlich zu wirken.*" (Scerba 1940).

I overensstemmelse med Mikkelsen (1992) kan disse principper sammenfattes i fem punkter: 1) der anføres en ækvivalent, ikke en forklaring, som i en korrekt grammatisk form passer ind i en rigtig sætning på fremmedsproget, som er blevet oversat fra modersmålet, idet man vælger den ækvivalent, som passer ind i flest sætninger på fremmedsproget; hvis ingen generel ækvivalent findes, skal brugeren have tilstrækkelig information til at kunne afgøre, hvilken ækvivalent han skal vælge; 2) ækvivalenter, der er for "fremmedsprogede" og metaforiske, udelades; 3) alle delvise ækvivalenter og synonymer udelades; 4) findes der ingen fulde ækvivalenter, anføres delvise ækvivalenter med passende forklaringer; findes der heller ingen delvise ækvivalenter, nøjes man med forklaringer i parentes; og 5) de nødvendige grammatiske oplysninger anføres.

Scerbass tanker er blevet kritiseret fra flere sider. Noget af den mere interessante og konstruktive kritik finder man hos Duda 1986 og Duda et al. 1986, ikke mindst fordi de i deres udgangspunkt fastholder Scerbass grundtanker. De sammenfatter bl.a. forskellige kritikpunkter, som er fremkommet i anmeldelser af en russisk-tysk ordbog af Biel-feldt, hvor denne – uden eksplicit at gøre opmærksom på det – har arbejdet ud fra Scerbass principper for en forklarende ordbog. For eksempel skulle Scerbass kongstanke om, at fremmedsprogets ordbe-

tydninger skal forklares på brugerens modersmål, ikke have vist sig holdbar i praksis:

Der Benutzer ist offensichtlich in der Lage, die Analyse einer Wortbedeutung, wie sie in einer Bedeutungsbeschreibung im einsprachigen Wörterbuch gemacht ist, nachzuvollziehen. Viel schwieriger scheint es für ihn zu sein, auf Grund einer gegebenen Bedeutungsbeschreibung die Bedeutung zu benennen, d.h. die Lexikalisierung vorzunehmen. (Duda 1986)

På grundlag heraf konkluderer Duda, at såvel Bielfeldts som Scerbas princip om at give forklaringen forrang for ækvivalenten må ændres, så ækvivalenten får forrang, overalt hvor dette er muligt og tilstrækkeligt. Dobbelte anførelse af både ækvivalent og forklaring fører efter Dudas mening snarere til større usikkerhed end større klarhed hos brugeren. Duda mener dog ikke, at disse forslag ændrer grundlæggende ved Scerbas tanker:

Dem Anliegen Scerbas, die Bedeutungen fremdsprachiger Wörter ungeschmälert und eindeutig darzustellen, würde mit der Verschiebung des Akzents zum Äquivalenzwörterbuch kein Abbruch getan. (Duda 1986)

Den kritik, som Duda (1986) og Duda et al. (1986) fremsætter af Scerbas ide om at forklare ordene på brugerens modersmål, er vigtig. Det er dog et problem, at de ikke fortæller, om denne kritik i lige grad gælder for nybegyndere og viderekomne, hvor man dog godt kunne forestille sig en vis forskel. Også deres kritik af de manglende ækvivalenter i forbindelse med oversættelse er principielt set interessant, men kun med hensyn til oversættelsesordbøger. I det konkrete tilfælde er den derimod meget uretfærdig over for Scerba, hvis forklarende ordbog netop havde det primære formål at give brugerne indsigt i fremmedsprogets system og herved øge deres evne til at producere på det.

Om end Scerba var polyglot og havde svært ved at sætte sig ind i de vanskeligheder, som "normale" mennesker har, når de skal håndtere flere sprog, havde han fuldstændig ret i sin bekymring for, at lærerne kan oparbejde en "blandet bilingvisme". Derfor kaldte han også sine oversættelsesordbøger for ordbøger "af en særlig art", som egentlig kun havde det formål at hjælpe novicen til at tage de første skridt i en situation, hvor det endnu er umuligt at kommunikere med vedkommende på fremmedsproget.

Spørgsmålet er dog stadig, om ikke Scerba skyder sig selv i foden med sine "oversættelsesordbøger af en særlig art", og om det ikke er muligt at udtænke en anden løsning, som kan knytte direkte an til hans "forklarende ordbog".

6. Lørnerordbogens funktioner (2)

Indlæring af et fremmedsprog er en sammensat proces. Meget skematisk kræver den for det første reception af mundtlige og skriftlige tekster. Dernæst kræver den tilegnelse af det, som Scerba kaldte for fremmedsprogets system, dvs. dets leksik og grammatik. Dette kan dels ske "passivt" eller "naturligt" gennem bearbejdning (reception) af store mængder fremmedsproglige tekster og dels "aktivt" gennem et bevidst studie af fremmedsproget. Dette studie kan ske direkte ud fra fremmedsproget (hvad betyder dette fremmedsproglige ord og hvordan bruges det?) eller med udgangspunkt i lærerens eget modersmål (hvad hedder dette ord på fremmedsproget og hvordan bruges det?). Endelig omfatter indlæring af et fremmedsprog opøvelse af evnen til at producere tekster på dette sprog, hvad der fremfor alt sker – eller bør ske – på grundlag af den nævnte tilegnelse af fremmedsprogets system, såfremt man ønsker at undgå den blandede bilingvisme.

Disse tre delprocesser – reception, tilegnelse af fremmedsprogets system og produktion – må ikke opfattes som en tretrinsskæbnelse, hvor det ene trin nødvendigvis kommer før det andet. Tværtimod indgår de i et indbyrdes samspil og finder på sin vis sted samtidigt, idet den ene proces til stadighed betinger den anden proces.

Det spørgsmål rejser sig nu: Hvor og i hvor høj grad ordbøger kan understøtte hele denne indlæringsproces?

En ordbog har sin største force på ordplan. På kollokations- og idiomplan kan den også være et meget nyttigt redskab. På sætningsplan er dens nytte allerede temmeligt begrænset, og på tekstplan er den helt uden relevans.

Med hensyn til reception kan en ordbog yde en lærer meget stor hjælp. Det sker først og fremmest ved at give en dækkende forklaring (evt. gennem ækvivalenter) af ordenes betydning på fremmedsproget. Det sker endvidere ved at forklare idiomer og vanskelige kollokationer, samt ved at tilordne afvigende bøjningsformer til et bestemt lemma (f.eks. pluralisformen *lemmata* til singularisformen *lemma*). Med hensyn til ordenes bibetydninger i alle tænkelige sammenhænge (på sætnings- og tekstplan) kan en ordbog selvsagt ikke komme hele vejen rundt. Her er der kun *the hard way* tilbage, nemlig at "leve sig ind" i fremmedsproget. Men lige netop det må først og fremmest være en udfordring for avancerede fremmedsprogbrugere og i mindre omfang for viderekomne, mens det derimod ikke er det hovedproblem, som læreren som nybegynder slås med.

Den kommunikations-orienterede funktion "reception af fremmedsproget" er således en central funktion, som bør indarbejdes i en lærerordbog, og som denne også rent faktisk er i stand til at varetage på en fornuftig måde.

Ved produktion af fremmedsproglige tekster har en ordbog de samme muligheder og begrænsninger med hensyn til ordenes betydning, som det var tilfældet ved reception. Derimod er ordbogen i stand til at give meget fyldestgørende oplysninger om udtale (især i elektroniske udgaver) og fleksion. Endvidere kan den give forholdsvis omfattende oplysninger om ordenes umiddelbare syntaktiske egenskaber, f.eks. om et verbum forbinder sig med bestemte præpositioner, om det tager person- og tingsobjekt, dativ- eller akkusativobjekt, infinitiv, at-sætning osv. Den kan også give eksempler på hyppigt forekommende kollokationer og idiomer, om end hjælpen svinder ind, jo mere man bevæger sig op fra ordforbindelses- til sætningsplan. Også her gælder det, at der ikke er anden vej end *the hard way*, men at læreren og især nybegynderen er hjulpet temmelig godt på vej.

Den kommunikations-orienterede funktion "produktion på fremmedsproget" er derfor også en funktion, som bør indarbejdes i en lærerordbog, og som denne ligesom ved reception er i stand til at varetage på acceptabel vis.

Tilbage står Scerbas "tilegnelse af fremmedsprogets system". Ligesom det er tilfældet i forholdet mellem "reception" og "produktion", er der heller ikke her nogen kinesisk mur mellem de angivelser, som kan varetage denne funktion, og de angivelser, som varetager funktionerne "reception" og "produktion". Faktisk vil de angivelser, som er anført under disse to funktioner, langt hen ad vejen være dem, som der er brug for i forbindelse med tilegnelse af fremmedsprogets system. Spørgsmålet er imidlertid, om man kan komme ret meget længere ved hjælp af en ordbog.

En ordbog i egentlig forstand er langt mere egnet til at beskrive et sprogs leksik end til at redegøre for dets grammatik. En lang række oplysninger om et sprogs grammatik vil det ikke være muligt at anføre i den enkelte ordbogsartikel. Det gælder f.eks. generelle oplysninger om brug af artikler, pronomener, passiv, gerundium, participier, om omvendt ordstilling ved spørgsmål (på dansk) og et langt osv. Sådanne oplysninger hører hjemme i en lærebog eller en decideret grammatik. Det er klart, at en lærerordbog kan afbøde denne mangel ved at indbefatte en særlig ordbogsgrammatik som selvstændig leksikografisk byggedel og specielt udarbejdet til formålet. Beslutningen om at udarbejde en sådan ordbogsgrammatik vil i et vist omfang afhænge af, hvad der ellers er på markedet af grammatikker over det pågældende sprog. Meget taler dog for at medtage en særlig ordbogsgrammatik, bl.a. fordi det på denne måde bliver muligt at foretage henvisninger fra ordlisten til denne byggedel, hvorved man kan uddybe og berige angivelserne i de enkelte ordbogsartikler. Imod en sådan ordbogsgrammatik taler dog, at det kan gøre ordbogen forholdsvis større og dyrere.

Ønsket om at hjælpe brugeren til at tilegne sig fremmedsprogets system får også konsekvenser for nogle af de angivelser, som allerede er omtalt under "reception" og "produktion". Det gælder især med hensyn til ordenes syntaktiske egenskaber. Hvis man f.eks. til et verbum anfører kollokationer, hvorigennem man konkret viser nogle af dette ords syntaktiske kombinationsmuligheder, f.eks. at det kan forbinde sig med en bestemt præposition eller en at-sætning, så kan brugeren ikke umiddelbart slutte – eller overhovedet vide – om denne brug er hyppig for det pågældende ord, eller om det drejer sig om særtilfælde i en konkret ordforbindelse. Denne usikkerhed taler for at arbejde videre med det koncept, som er anvendt i *Lexin-ordbøgerne*, nemlig at angive ordenes syntaktiske muligheder både "abstrakt", dvs. som generel regel, og konkret i form af ordforbindelser, hvor denne regel er anvendt. På denne måde ville man komme en smule videre i tilegnelse af fremmedsprogets system.

Sammenfattende kan man sige, at den vidensorienterede funktion "tilegnelse af fremmedsprogets system" også er en funktion, som bør indarbejdes i lærerordbøger. Men i modsætning til de kommunikations-orienterede funktioner "reception" og "produktion" kan denne funktion kun i et vist omfang varetages af den egentlige ordbog. Kun hvis der inkluderes en særlig ordbogsgrammatik, kan ordbogen på acceptabel vis opfylde de behov, som en lærer må have i forbindelse med tilegnelse af fremmedsprogets leksik og grammatik. Sker det ikke, kan ordbogen alligevel være meget nyttig i forbindelse med den nævnte funktion, men kun i samspil med en af de eksisterende grammatikker for det pågældende sprog.

Alt i alt bliver konklusionen på ovenstående overvejelser, at en lærerordbog må stræbe efter at varetage følgende tre funktioner:

kommunikations-orienterede funktioner

- reception af fremmedsproget
- produktion af fremmedsproget

vidensorienterede funktioner

- tilegnelse af fremmedsprogets system.

Derimod bør lærerordbøger ikke varetage funktionerne "oversættelse til fremmedsproget" og "oversættelse fra fremmedsproget", som på dette trin af fremmedsprogsindlæringen gør mere skade end gavn, da de bidrager til den blandede bilingvisme, som Scerba så indtrængende advarede imod.

7. Konceptionelle overvejelser

Som det stiltiende er sket ovenfor, deler man traditionelt folk der er ved at tilegne sig et fremmedsprog op i tre kategorier: begyndere, viderekomne (øvede) og avancerede. Det er selvsagt en grovopdeling, som yderligere kan finopdeles efter behov. Det er en kendt vittighed inden for leksikografien, at enhver bruger er helt sin egen med sine egne helt specielle behov, og at der derfor optimalt set burde udarbejdes ordbøger til hvert enkelt menneske, hvis de hundrede procent skulle opfylde vedkommendes behov. Det er klart, at dette er både absurd og umuligt. Leksikografien er i den forstand meget pragmatisk og har forlængst vænnet sig til at grovopdele den tiltænkte brugergruppe med henblik på at producere ordbøger, som er tidsmæssigt og økonomisk forsvarlige. I forbindelse med ordbøger for fremmedsprogede kan leksikografien derfor problemløst overtage fremmedsprogspædagogikkens grovopdeling i begyndere, viderekomne og avancerede:

Begynder er man i den fase, hvor man tager de første skridt på fremmedsproget og tilegner sig dets grundlæggende ordforråd og centrale grammatik.

Viderekommen er man i den fase, hvor man behersker fremmedsprogets grundlæggende ordforråd og vigtigste grammatiske regler, og hvor man begynder at tænke og formulere sig nogenlunde frit på fremmedsproget.

Avanceret er man i den fase, hvor man tænker og formulerer sig helt frit på fremmedsproget, men stadig ikke er helt "indfødt".

Til disse tre grupper svarer tre forskellige ordbogstyper. Til de to første må der udarbejdes særskilte lærerordbøger, mens den sidste gruppe har nået et sådant niveau, at den fuldt ud kan finde hjælp i en af de allerede eksisterende monolingvale ordbøger, som er beregnet til det pågældende sprogs egne modermålsbrugere. I Danmark ville det betyde, at en udlænding på avanceret niveau ville kunne finde svar på sine spørgsmål i *Retskrivningsordbogen*, *DanskOrdbogen*, *Nudansk ordbog* og *Ordbog over det danske Sprog*.

Med ovenstående in mente er det klart, at lærerleksikografiens egentlige genstandsområde er ordbøger for begyndere og viderekomne. Disse ordbøger adskiller sig på forskellig måde fra hinanden. For det første med hensyn til lemma-mængden: Det er i sagens natur klart, at begyndere kan nøjes med væsentligt færre lemmata end gruppen af viderekomne. På samme måde har de i første omgang kun behov for de mest almindelige betydninger af et ord, ligesom de kan nøjes med de mere generelle grammatiske regler, som er knyttet til dette ord. Mindre almindelige betydninger og grammatiske særregler kommer givetvis i anden række og hører snarere hjemme i ordbøger

for viderekomme. Enkelthed og overskuelighed er kodeord på dette trin og opnås fremfor alt ved en streng prioritering af de angivelser, som knyttes til de enkelte ord.

Det kan være svært at sætte tal på, hvor mange lemmata de to typer lærerordbøger burde indeholde. Det vil sandsynligvis være meget varierende fra sprog til sprog. Men for et sprog som dansk vil et slag på tasken være 4.500–6.000 for ordbøger til begyndere og 20.000–30.000 for ordbøger til viderekomme. De 3.000 lemmata i *Dansk grundordbog* forekommer umiddelbart at være for knebent med mange åbenbare lemmahuller. Men det er givetvis et emne, der kan føre til lange og udmarvende diskussioner, som der dog hverken er plads, tid eller lyst til at gå i detaljer med i denne artikel.

Spørgsmålet er nu, om det er tilstrækkeligt at foretage en lemmasелеktion på det sprog, som lærerne i er gang med at tilegne sig, om eller det også er nødvendigt med en ordbog eller ordbogsdel, som går fra lærernes modersmål til fremmedsproget. For at besvare dette spørgsmål må man se på hver enkelt af de funktioner, som lærerordbogen skal varetage.

Ved "reception" er det selvsagt tilstrækkeligt at tage udgangspunkt i fremmedsproget, idet det er den eneste mulighed i dette tilfælde. Ved "produktion" stiller tingene sig noget anderledes. I det omfang, læreren allerede kender det fremmedsproglige ord og blot behøver at få dets betydning bekræftet eller få oplysninger om bøjning og syntaks, er en lemmasелеktion på fremmedsproget også tilstrækkelig. Hvis læreren ikke kender det pågældende ord, forudsætter det, at der er mulighed for en anden tilgang til ordet. Det kan ske fra beslægtede eller synonyme ord eller – som i Lexin-ordbøgerne – fra billedtavler, hvor ordene indgår i en begrebsmæssig sammenhæng. Men dette kan givetvis langt fra løse alle problemer for en nybegynder, som jo netop er kendetegnet ved et uhyre begrænset kendskab til fremmedsproget. Der vil derfor være brug for en tilgang fra lærerens eget modersmål.

Tilsvarende overvejelser gør sig gældende for funktionen "til-egnelse af fremmedsprogets system". Med mindre læreren ønsker at læse ordbogen igennem fra ende til anden (i hvilket tilfælde den ikke burde være alfabetisk opbygget), må der også her være en eller anden tilgang fra vedkommendes modersmål.

Tilsyneladende er vi nu havnet i Scerbas dilemma, som i desperation fik ham til at foreslå udarbejdelsen af "oversættelsesordbøger af en særlig art" på trods af hans egne kraftige betænkeligheder ved den blandede bilingvisme, som dette kunne føre med sig.

Der findes dog en genvej, som på sin vis redder leksikografien ved at bryde med dens principper. Denne genvej er udarbejdelsen af et indeks på brugerens eget modersmål og med karakter af en "nøgen" ordliste uden alle de angivelser, som den teoretiske leksikografi

traditionelt slår til lyd for. Et sådant indeks skal være så tilpas blottet for oplysninger, at det ikke forleder brugeren til at slå sig til tåls med de anførte ord, men tværtimod tvinger vedkommende til at føre sit opslag til ende gennem et nyt opslag i den ordbogsdel, der tager sit udgangspunkt i fremmedsproget. Man kan forestille sig, at et indeks af denne type indeholder følgende:

- et udgangsord (ikke et lemma) på brugerens eget modersmål
- udgangsordets ordklasse, hvor en sådan findes
- en kumulativ opremsning af ækvivalente ord (ikke ækvivalenter) på målsproget
- evt. ordklasse til målordet, hvor ordklassen skifter eller ikke findes på udgangssproget.

Betydningsmarkering anføres kun i tilfælde af polysemi på udgangssproget, dvs. ikke til at betydningsadskille ordene på målsproget. På denne måde står brugeren i en meget dårlig situation, hvis der ikke foretages videre opslag i den fremmedsproglige ordliste. Det er i denne del, at brugeren får de relevante oplysninger om fremmedsprogets ord. På denne vis tvinges brugeren til at tage sit udgangspunkt i fremmedsproget, til at tilegne sig fremmedsproget på dets egne præmisser, idet ordbogen ikke på nogen måde lægger op til at sammenligne de to sprog. Hvis brugeren alligevel vælger at slå sig til tåls med det nævnte indeks (brugere er jo nærmest per definition uberegnelige), kan leksikografen i sindsro vaske hænder, idet man kan tillade sig at forvente, at brugeren selv tager et ansvar for sin sprogindlæring.

Et indeks af denne type, som også kunne kaldes en nøgle eller en bro til fremmedsproget, kan laves forholdsvis nemt. Det kan selvsagt ikke ske ved en selvstændig selektion på lærerens modersmål, da dette ville kunne føre til lemmaløkker på målsproget. Derimod kunne man skabe indekset ved at lave en kumulativ ækvivalentsselektion til eksisterende lemmata på fremmedsproget, som derefter vendes rent maskinelt. Det er alt sammen imod gængse leksikografiske regler, og derfor er det vigtigt at slå fast, at det ikke drejer sig om en ordbog fra modersmål til fremmedsprog, men netop om et indeks og intet andet. Tages disse forholdsregler, bliver bruddet på leksikografiens principper pludselig til en berigelse af denne leksikografi.

8. Forslag til koncept

I det følgende præsenteres *råskitsen* til en serie hypotetiske lærerordbøger for henholdsvis begyndere og viderekomne, som er ved at lære

dansk. Undervejs fremsættes der bemærkninger til evt. forskelle mellem de behov, som de to grupper måtte have til hver deres ordbøger. Konceptet bygger på den ide, som også kan genfindes i de svenske *Lexin-ordbøger*, nemlig at der først udarbejdes to monolingvale danske grund- eller stamordbøger, som dernæst kan udbygges med en bilingval dimension specielt rettet til udlændinge med forskellige modersmål.

Ordbøgerne tænkes udsendt som både papir- og computerudgaver, men med mindre andet er fremhævet, drejer det sig i det følgende alene om konceptet for papirudgaven, idet computerudgaven vil indeholde de samme oplysninger, men med mulighed for helt andre kombinationer. Det drejer sig endvidere udelukkende om artiklerne i den danske ordliste, idet det forudsættes, at ordbogen også skal bestå af andre byggede, f.eks. en dansk ordbogsgrammatik, en sektion, hvor ordene – evt. ved hjælp af billedtavler – ordnes efter begreber og situation, som de hyppigt anvendes i osv. Derudover vil de ordbøger, som er udbygget med en bilingval dimension, omfatte et indeks som beskrevet ovenfor.

En artikel i ordbøgerne vil kunne omfatte følgende felter:

lemma: Der selekteres 4.500–6.000 danske lemmata til ordbøger for begyndere og 20–30.000 danske lemmata til ordbøger for viderekomne. (Pladsen tillader ikke at angive de præcise selektionskriterier.)

ordklasse: Ordklasse anføres dels for at adskille homonymer af forskellig ordklasse og dels som en kode, der samtidig indeholder en implicit henvisning til ordbogsgrammatikken, hvor man kan få generelle oplysninger om brugen af substantiver, verber, adjektiver osv. Ordklasseangivelserne tjener hermed alle tre relevante funktioner.

udtale: I papirudgaven anføres der udelukkende udtale til lemma, hvad der sker gennem et enkelt lydssystem. I computerudgaven vil det derimod være muligt ved et simpelt klik at høre udtale af alle danske ord: lemma, bøjningsformer, kollokationer osv. Udtaleangivelser bringes af hensyn til funktionen "produktion".

fleksion: Ved fleksion skelnes der mellem funktionerne "produktion" og "reception". Med henblik på "produktion" og i det hele taget ved "tilegnelse af fremmedsprogets system" er det tilstrækkeligt at angive det hyppigst forekommende bøjningsmønster, forudsat at det er anerkendt af Dansk Sprognævn. For at varetage funktionen "reception" er det derimod også nødvendigt at anføre evt. afvigende bøjningsmønstre, så brugeren kan være sikker på, at opslaget er sket under det rigtige ord.

skriftvariant: Af hensyn til funktionen "reception" anføres der ortografiske varianter, som er tilladt af Dansk Sprognævn, eller som i praksis er hyppigt forekommende. Disse varianter selekteres samtidig som rene henvisningslemmata, som viser hen til den anbefalede form.

forklaring: Der anføres forklaringer til alle lemmata. Forklaringerne gives enten som synonymer, parafraser, illustrationer eller egentlige forklaringer. Efter inspiration af bl.a. *Longman Dictionary of Contemporary English* og den spanske *Diccionario para la enseñanza de la lengua española* udvikles et simpelt forklaringssprog, der bygger på omkring 2.000 ord, som alle er inkluderet i ordbogen. I ordbøger med en bilingval dimension oversættes disse forklaringer, idet der i tilfælde af fuld ækvivalens udelukkende anføres ækvivalenter på lærernes modersmål. Der tages således ikke hensyn til Dudas bemærkninger om, at det i praksis har vist sig, at brugeren udmærket kan finde sig til rette med forklaringer på fremmedsproget. I hvert fald for begyndere vil et forklaringssprog på 2.000 ord allerede udgøre en betragtelig del af de 4.500–6.000 ord, som ordbogen netop skal hjælpe dem til at beherske, hvad der ville betyde, at brugerne måtte foretage et stort antal ekstra opslag udelukkende for at forstå forklaringerne. Det ville ikke være brugervenligt. Forklaringerne tjener alle tre relevante funktioner for lærerordbøger.

synonymer: Synonymer anføres dels med henblik på at uddybe ovenstående forklaring og dels for at sætte læreren i stand til at variere sit sprog i forbindelse med funktionen "produktion". Der selekteres udelukkende synonymer, som samtidig optræder som lemmata. Synonymerne repræsenterer på denne måde en implicit henvisning til disse lemmata, idet det ikke anbefales at bruge dem uden at foretage opslag under de pågældende lemmata. Derigennem tjener synonymerne også varetagelse af funktionen "tilegnelse af fremmedsprogets system".

antonymer: Begrundelsen for at medtage antonymer er den samme som for synonymer.

stilistisk anmærkning: Såfremt ordene er specielt "ladede", anføres en stilistisk anmærkning, som er med til at sikre, at læreren bruger disse ord i deres korrekte sammenhæng. Dette vil fremfor alt gælde for ordbøger til viderekomne, da begyndere normalt ikke bør belemres med sådanne specielt "ladede" ord.

syntaks: Der bringes udførlige angivelser om ordenes umiddelbare eller nærsyntaktiske egenskaber (præpositioner, objekt, infinitiv, at-sætning osv). Disse angivelser bringes dels eksplicit (dog ikke for abstrakt) for at give de almindelige regler for det pågældende ords syntaktiske kombinationsmuligheder og dels implicit ved hjælp af konkrete eksempler på kollokationer og evt. typiske sætninger, hvor ordene indgår. Af hensyn til alle brugerforudsætninger illustreres alle eksplicite angivelser med konkrete eksempler. Viderekomne har givetvis brug for flere angivelser om syntaks end begyndere, men for begge grupper gælder det, at disse oplysninger ikke bør være for få, da de er helt centrale for at varetage funktionerne "produktion" og "tilegnelse af fremmedsprogets system".

idiomer: Af hensyn til både "reception" og "produktion" anføres typiske idiommer, som efterfølges af en forklaring. Der vil generelt være brug for flere idiommer i ordbøger for viderekomme, mens begynderne kan nøjes med færre.

orddannelse: Der anføres eksempler på typisk orddannelse ved hjælp af komposita. Såfremt betydningen af disse komposita ikke er umiddelbart gennemskuelig, forklares de, idet de ikke nødvendigvis selekteres som selvstændige lemmata andetsteds i ordbogen. Angivelser om orddannelse tjener såvel funktionen "produktion" som funktionen "tilegnelse af fremmedsprogets system".

beslægtede ord: Beslægtede ord, f.eks. af andre ordklasser, anføres med det formål at sætte læseren i stand til at variere sit sprog i forbindelse med funktionen "produktion". De anførte ord selekteres samtidig som selvstændige lemmata, idet angivelsen i sig selv repræsenterer en implicit henvisning til disse lemmata. Det anbefales, at læseren følger disse henvisninger, før han/hun forsøger at bruge de beslægtede ord i praksis. På denne måde understøtter de også funktionen "tilegnelse af fremmedsprogets system".

synonyme ordforbindelser: Ikke kun synonyme ord, men også synonyme ordforbindelser er vigtige med henblik på at berige læserens sprog og dermed tjene funktionerne "produktion" og "tilegnelse af fremmedsprogets system". Med synonyme ordforbindelser tænkes der her på kollokationer, idiommer og fraser, hvor artiklens lemma ikke indgår, men som i betydning svarer til ordforbindelser konstrueret med det pågældende lemma. Ordforbindelserne forsynes i alle tilfælde med forklaring, så brugeren kan vide, hvornår de kan anvendes. Blandt andet Jón Hilmar Jónsson har argumenteret for, at sådanne ordforbindelser medtages i lærerordbøger. I det forudsatte koncept medtages de hovedsagelig i ordbøger for viderekomme.

henvisninger: Der arbejdes i ordbogsartiklerne med et særligt henvisningsfelt, hvorfra der kan gives eksplicite henvisninger til ordbogsgrammatik, billedtavler, anbefalede skriftvarianter osv. Henvisningerne tjener efter omstændighederne alle tre relevante funktioner i forbindelse med lærerordbøger.

På grundlag af ovenstående skitserede grundordbog kan der herefter udarbejdes en række ordbøger, som indeholder en bilingval dimension rettet imod de forskellige læreres modersmål. Eftersom der er stor forskel på antallet af lærere med de forskellige sprog som modersmål, vil det i praksis være nødvendigt at differentiere de muligheder, som findes. Til syvende og sidst handler det dog om bevillinger. Alt kan lade sig gøre, hvis den danske stat vil vise sig rundhåndet på dette område.

Til sproggrupper med mange brugere udarbejdes en selvstændig ordbog, hvor alle forklaringer i grundordbogen oversættes eller er-

stattes med fulde ækvivalenter. På grundlag af en kumulativ ækvi-valentsselektion til de danske lemmata foretages en vending, som skaber basis for et indeks fra brugerens modersmål til det danske målsprog.

Til sproggrupper med færre brugere bibeholdes den oprindelige grundbog. Samtidig udarbejdes der på samme måde som ovenfor et indeks fra modersmål til dansk, som udsendes som separat hæfte. Er det af økonomiske årsager ikke muligt at gøre dette i alle tilfælde, gøres det i hvert fald for den mindre begynderordbog.

Til sproggrupper med meget få brugere bibeholdes den oprindelige grundbog uden nogen form for indeks.

Afslutningsvis er det for god ordens skyld nødvendigt at påpege, at ovenstående udelukkende er en råskitse til et koncept for lærerordbøger. Det indeholder givetvis flere mangler og svage punkter, som forhåbentligt giver anledning til kritik og nye frugtbare diskussioner mellem leksikografer. Et endeligt koncept må vente på udviklingen af en decideret teori for lærerordbøger. Og det er en opgave, som stiller sig i den nærmeste fremtid.

9. Litteratur

Bergenholtz, Henning, Jette Pedersen, Vibeke Vrang & Richard Almind: *DanskOrdbogen*. Århus: Systime og Center for Leksikografi 1999.

Diccionario para la enseñanza de la lengua española. Alcalá de Henares og Barcelona: Universidad de Alcalá de Henares og Bibliograf 1995

Dollerup, Cay & Inge Padkær Nielsen : *Dansk grundordbog. Genvej til det danske sprog*. København: Høst & Søn 1994.

Duda, Walter: Ein "aktives" russisch-deutsches Wörterbuch für deutsch-sprachige Benutzer?. I: Erika Günther (red.): *Beiträge zur Lexikographie slawischer Sprachen*. Berlin: Akademieverlag 1986, 9–15. (=Linguistische Studien. Reihe A. Arbeitsberichte. Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Sprachwissenschaft 147.)

Duda, W., M. Frenzel, E. Wöller & T. Zimmermann: *Zu einer Theorie der zweisprachigen Lexikographie. Überlegungen zu einem neuen russisch-deutschen Wörterbuch*. Berlin: Akademieverlag 1986. (=Linguistische Studien. Reihe A. Arbeitsberichte. Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Sprachwissenschaft 142.)

Gellerstam, Martin (red.): *Lexin. Språklexikon för invandrare. Svenska ord – med uttal och förklaringar*. Stockholm: Norstedts Förlag 1993.

- Hernández, Humberto Hernández: La lexicografía didáctica del español: aspectos históricos y críticos. I: María Teresa Fuentes Morán & Reinhold Werner (red.): *Lexicografías iberorománicas: problemas, propuestos y proyectos*. Madrid og Frankfurt am Main: Iberoamericana og Vervuert 1998, 49–79.
- István, Kosasras: *Grundwortschatz der deutschen Sprache*. Berlin: Volk und Wissen Volkseigener Verlag 1983.
- Jónsson, Jón Hilmar: *Fraseologiens plass i ordbøker for innvandrere*. Mundtlig oplæg på "Symposium om invandrerordbøger", afholdt af Nordisk forening for leksikografi og Nordisk Sprogråd på Schæffergården i København, 5.–7. februar 1999.
- Longman Dictionary of Contemporary English*. Second Edition. Essex: Longman 1987.
- Mikkelsen, Hans Kristian: What Did Scerba Actually Mean by "Active" and "Passive" Dictionaries? I: Karl Hyldgaard-Jensen & Arne Zettersten (red.): *Symposium on Lexicography V. Proceedings of the Fifth International Symposium on Lexicography May 3–5, 1990, at the University of Copenhagen*. Tübingen: Niemeyer 1992, 25–40.
- Nudansk ordbog*. Bind 1–2. 15. udgave. København: Politikens Forlag 1992.
- Ordbog over det danske Sprog*. Bind 1–28. 4. oplag. København: Gyldendal 1981.
- Retskrivningsordbogen*. København: Dansk Sprognævn (I kommission hos Gyldendal) 1986.
- Scerba, L.V.: Versuch einer allgemeinen Theorie der Lexicographie. I: Werner Wolski (red.): *Aspekte der sowjetrussischen Lexicographie. Übersetzungen, Abstracts, bibliographische Angaben*. Tübingen: Niemeyer 1982, 17–62.
- Tarp, Sven: Leksikografien på egne ben. Fordelingsstrukturer og byggede i et brugerorienteret perspektiv. In: *Hermes, Journal of Linguistics* 21. Århus: Handelshøjskolen i Århus 1998, 121–137.
- Yunai, Feridoun: *Persisk-dansk ordbog*. København: Jørgen Paludans Forlag 1989.